

Helhedsorienteret regnvandshåndtering og planlægning

Session G4
11.00-12.30

RAMBOLL

Bright ideas.
Sustainable change.

NIRAS

Præsentation

Casper Katborg

- Biolog
- Chefkonsulent, NIRAS

2020-nu NIRAS

2017-20 Nævnenes Hus (MFKN og PKN)

2009-17 Miljømedarbejder Ikast-Brande Kommune

Tlf: 4299 8326

E-mail: caka@niras.dk

Rasmus Hejlskov Olsen

- Civilingeniør
- Teknisk direktør, Rambøll
- Ekstern lektor i miljøvurdering, Aalborg Universitet

2020-24 Ekspertisechef NIRAS

2014-20 Projektchef Rambøll

2007-14 Specialkonsulent Randers Kommune

Tlf: 2646 9176

E-mail: rhof@ramboll.dk

Sessionens udgangspunkt

- Med udgangspunkt i regnvandshåndtering og de projekter, vi har set tidligere på dagen, bliver vi ført igennem en helhedsorienteret tilgang til planlægning, med miljøvurderingsloven som udgangspunkt.
- Der opstår løbende nye problemstillinger, og gamle kendinge vender tilbage i takt med, at klagenævnsspraksis ændres. Oplægsholderne vil forsøge at give et indblik i, hvordan en velgennemført miljøvurdering, der kommer hele vejen rundt ved vedtagelser af planer eller projekter, kan hjælpe med at opnå et bedre grundlag for den efterfølgende myndighedsbehandling. Ved en grundig proces vil det i vid udstrækning være muligt at identificere problemerne på forkant og i flere tilfælde også løse dem. Det er både i forhold til udledningstilladelser, men også for alle de øvrige tilladelser, der kan være nødvendige i forbindelse med bl.a. udledning af regnvand.
- Casper og Rasmus vil præsentere grundlaget for en velgennemført miljøvurderingsproces. De er begge erfarne indenfor området, og er både opdateret på nyeste viden og klagenævnsafgørelser, samtidig med at de hele tiden har øje for helheden.
V/ Casper Katborg, NIRAS og Rasmus Hejlskov Olsen, Rambøll
- *Denne session er tværfaglig med Spor D Spildevand*

Agenda

- Intro til miljøvurdering og de mange hensyn
 - Summeopgave
- Vandhåndtering og planlægning – hvad er niveauet og hvordan styrer man processen
 - Summeopgave
- Habitatdirektivet og planlægning – hvordan kan miljøvurderingen være med til at sikre grundlaget
- Opsummering og spørgsmål

Hvad er formålet med miljøvurdering?

Generelt

- at sikre et højt miljøbeskyttelsesniveau og
- at bidrage til integrationen af miljøhensyn under udarbejdelsen af en miljøvurdering for derved at fremme bæredygtig udvikling

Konkret

- at inddrage offentligheden og berørte myndigheder så tidligt som muligt og før myndigheden træffer afgørelse om planen, programmet eller projektet,
- at beskrive, vurdere og tage hensyn til planers, programmers og projekters sandsynlige væsentlige indvirkning på miljøet defineret som det brede miljøbegreb
- at inddrage de oplysninger, som fremkommer under høringen i den endelige beslutning

For projekter gælder derudover

- at den kompetente myndighed udarbejder en selvstændig begrundet konklusion og
- at den begrundede konklusion inddrages i alle nødvendige tilladelser

Det brede miljøbegreb i miljøvurderingsloven

Miljøvurderingsloven

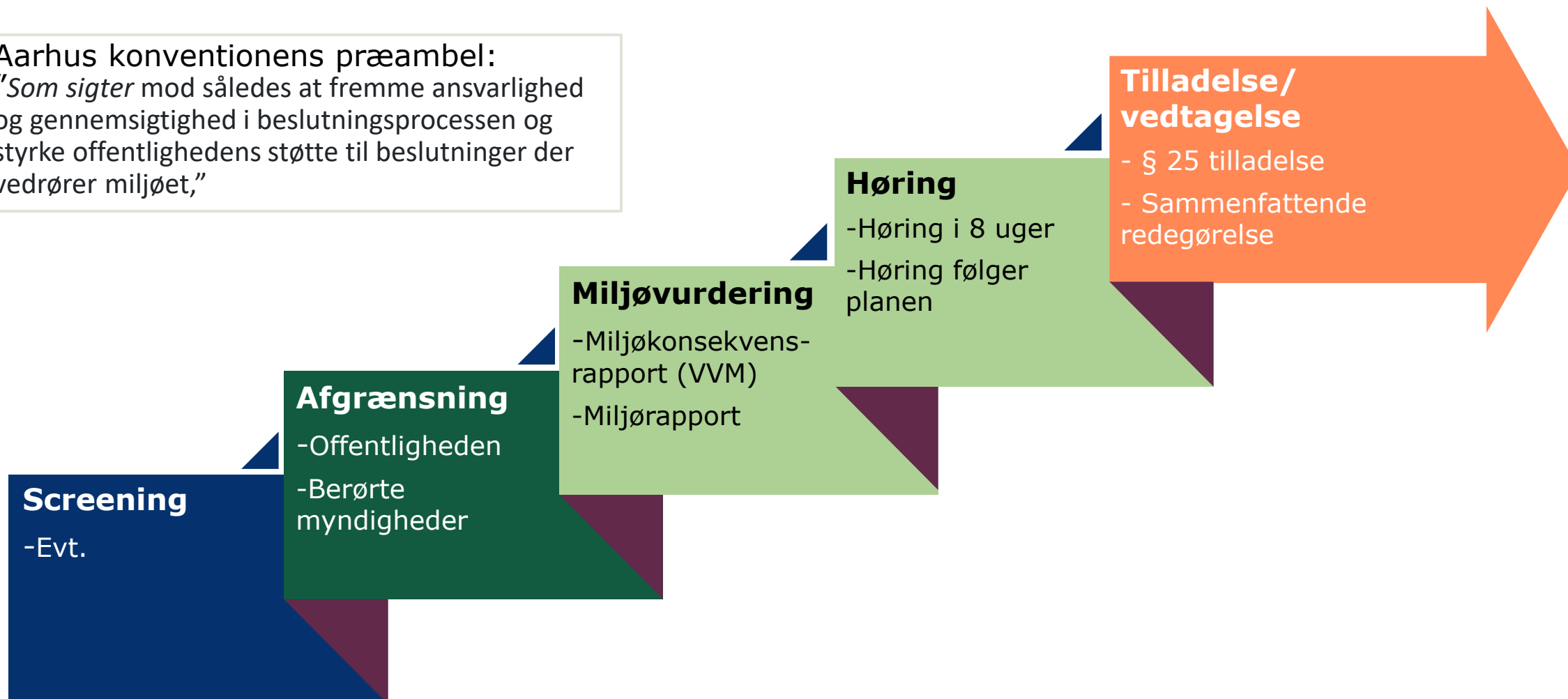
- Det brede miljøbegreb i lovens § 1, stk. 2, afspejler EU-rettens overordnede målsætninger for EU's miljøpolitik, som er »bevarelse, beskyttelse og forbedring af miljøkvaliteten, beskyttelse af menneskers sundhed, en forsigtig og rationel udnyttelse af naturressourcerne, og fremme på internationalt plan af foranstaltninger til løsning af de regionale og globale miljøproblemer, og navnlig bekæmpelse af klimaændringer«, jf. Lissabontraktatens artikel 191.
- Processerne for miljøvurdering og screening forudsætter ét centralt begreb, **nemlig det brede miljøbegreb**. De beskrivelser og vurderinger, som indgår i såvel miljøvurdering som screening af et konkret projekt er baseret på det brede miljøbegreb

Den grundlæggende proces – planer og projekter

Er grundlæggende for både planer og projekter, da vi taler om miljøvurdering

Aarhus konventionens præambel:

"Som sigter mod således at fremme ansvarlighed og gennemsigtighed i beslutningsprocessen og styrke offentlighedens støtte til beslutninger der vedrører miljøet,"

Miljøvurdering af planer og af projekter

Projekter

Det er vigtigt at være opmærksom på, at det brede miljøbegreb finder anvendelse i forbindelse med miljøvurdering, uanset at den lovgivning, som projektet, der er omfattet af lovens bilag 1 (Obligatorisk) eller 2 (Screening), skal tillades i henhold til eller planen, måtte have et snævrere miljøbegreb.

Planer

Når vi taler om planer så er det klare udgangspunkt at der skal miljøvurderes, screening er en undtagelse.

Det brede miljøbegreb skal således umiddelbart afspejles i miljøkonsekvensrapporten eller miljørapporten, hvilket især har betydning for afgrænsningen af denne rapport.

På en lang række områder er der opstillet kvalitetsnormer for forskellige delemner inden for det brede miljøbegreb. Som eksempel kan nævnes overfladevand og grundvand, hvor målsætninger og indsatsprogrammer er normsættende for rammebetingelserne for fremtidige projekter.

Der SKAL foretages en vurdering

PKN23/01143 28. november 2023

"Området ligger i landzone og overføres til byzone med lokalplanen. Mod nord afgrænses planområdet af landbrugsarealer, som også er en del af udviklingsplanen for Eriksborg. Boligbebyggelsen Bakkeborg udgør den sydlige afgrænsning af området, mens en supercykelsti afgrænser området mod vest. **Planområdet er afgrænset mod øst af vandløbene Nebel Bæk og Nebel Grøft.**

Begge vandløb har et miljømål om et opnå god økologisk tilstand. Det følger af basisanalysen for vandområdeplan 2021-2027, at begge vandløb har status af **dårlig økologisk tilstand for fisk** og høj økologisk tilstand for bentiske invertebrater. Ifølge robusthedsanalysen for vandløbene af 9. november 2015 kan den manglende målopfyldelse for den økologiske tilstand målt på fiskebestanden skyldes den hydrauliske variation i vandløbene, da fisk er mere sårbare over for sådan en variation, end smådyrsfauna er."

..-

"Formålet med lokalplanen fremgår af planens § 1, og er bl.a. at fastlægge overordnede principper for regnvandshåndtering. Det er i planen fastlagt, at regnvand ledes til regnvandsbassiner, hvor det renses og forsinkes inden udløbet til Nebel Bæk. Regnvandsbassinerne skal etableres som vist på lokalplanens kortbilag.

Det fremgår af kommunens bemærkninger til klagen, at **kommunen har været af den opfattelse, at der ikke er nogen forpligtelse til at foretage en vurdering af forholdet til reglerne om indsatsprogram. Desuden anfører kommunen, at planloven ikke indeholder et forbud mod vedtagelsen af en lokalplan, som kan medføre belastning af vandløb.**

Det fremgår imidlertid af planlovens § 13, stk. 1, nr. 5, at der ikke kan ske vedtagelse af lokalplaner, som strider imod reglerne om indsatsprogram. Ifølge indsatsbekendtgørelsens § 8, stk. 1, **skal kommunen forebygge forringelsen af tilstanden for overfladevandområder og sikre, at opfyldelsen af miljømål ikke forhindres. Kommunen må derfor kun vedtage lokalplanen endeligt, hvis den ikke medfører en forringelse af Nebel Bæks/Grøfts tilstand og ikke hindrer opfyldelse af det fastlagte miljømål, jf. § 8, stk. 3.**

Nævnet bemærker med henvisning til Weser-dommen, at **der er en lav tærskel for, hvornår en myndighed har tilsidesat sin forpligtelse til at forebygge forringelser af et vandområde. Det gælder særligt for vandforekomster, der er i laveste tilstandsklasse, hvor enhver yderligere påvirkning er uforenelig med vandrammedirektivet, jf. EU-Domstolens dom af 1. juli 2015 i sag C-461/13 (Weser dommen).**

Planklagenævnet konstaterer, at kommunen **fejlagtigt har lagt til grund i miljøscreeningen og lokalplanen, at Nebel Bæk/Grøft har en god økologisk tilstand. Det fremgår imidlertid af basisanalyse for vandområdeplan 2021-2027, at vandløbet har en dårlig økologisk tilstand.** Endvidere fremgår det af kommunens Spildevandsplan 2022-2032, at vandløbet er i moderat risiko for forringelse af den økologiske tilstand ved udledning af regnvand til vandløbet, da det er hydraulisk belastet. Ifølge robusthedsanalysen af Nebel Bæk og Nebel Grøft fra den 9. november 2015 kan den hydrauliske variation i vandløbene være årsagen til den manglende målopfyldelse af den økologiske tilstand målt på fiskebestand, da fisk er mere sårbare over for sådan en variation, end smådyrsfauna er.

Kommunen har således ikke på et korrekt grundlag foretaget en vurdering af, om planvedtagelsen ville kunne være i strid med reglerne om indsatsprogram udstedt med hjemmel i lov om vandplanlægning, jf. planlovens § 13, stk. 1, nr. 5.

Et enstemmigt Planklagenævn finder, at dette under de konkrete omstændigheder udgør en væsentlig retlig mangel, hvorfor lokalplanen er ugyldig.

Nævnet finder, at dette gælder uanset, at der i almindelighed ikke skal tages stilling til de nærmere vilkår for fremtidige udledninger i forbindelse med vedtagelsen af en lokalplan. De nærmere forhold vedrørende udledning af regnvand skal behandles i en udledningstilladelse i medfør af miljøbeskyttelsesloven."

Miljøvurderingen kan bruges til at undgå ubehagelige overraskelser

MFKN 23/01693 22. januar 2025

"XXX Kommune vedtog den 1. september 2020 lokalplan 1140, Demensplejehjem i XXX Syd. **Lokalplanen indeholdt planer om håndtering af regnvand på grunden via nedsivning** på ejendom ejet af kommunen. **Det blev efterfølgende konstateret, at nedsivning ikke var en mulighed** på den kommunalt ejede ejendom (matr. nr. [Matrikelnummer2]), og kommunen undersøgte derfor mulighederne for at etablere et regnvandsbassin på matr.nr. [Matrikelnummer1]."

Placeringen af regnvandsbassinet indskrives efterfølgende i et tillæg til spildevandsplanen. Ansvar for etablering af regnvandsbassin overdrages til spildevandsselskabet, og der træffes derefter beslutning om ekspropriation af del af nabomatrikelen til etablering af regnvandsbassinet (2 gange ekspropriations process på grund af fejl i grundlaget for ekspropriationen).

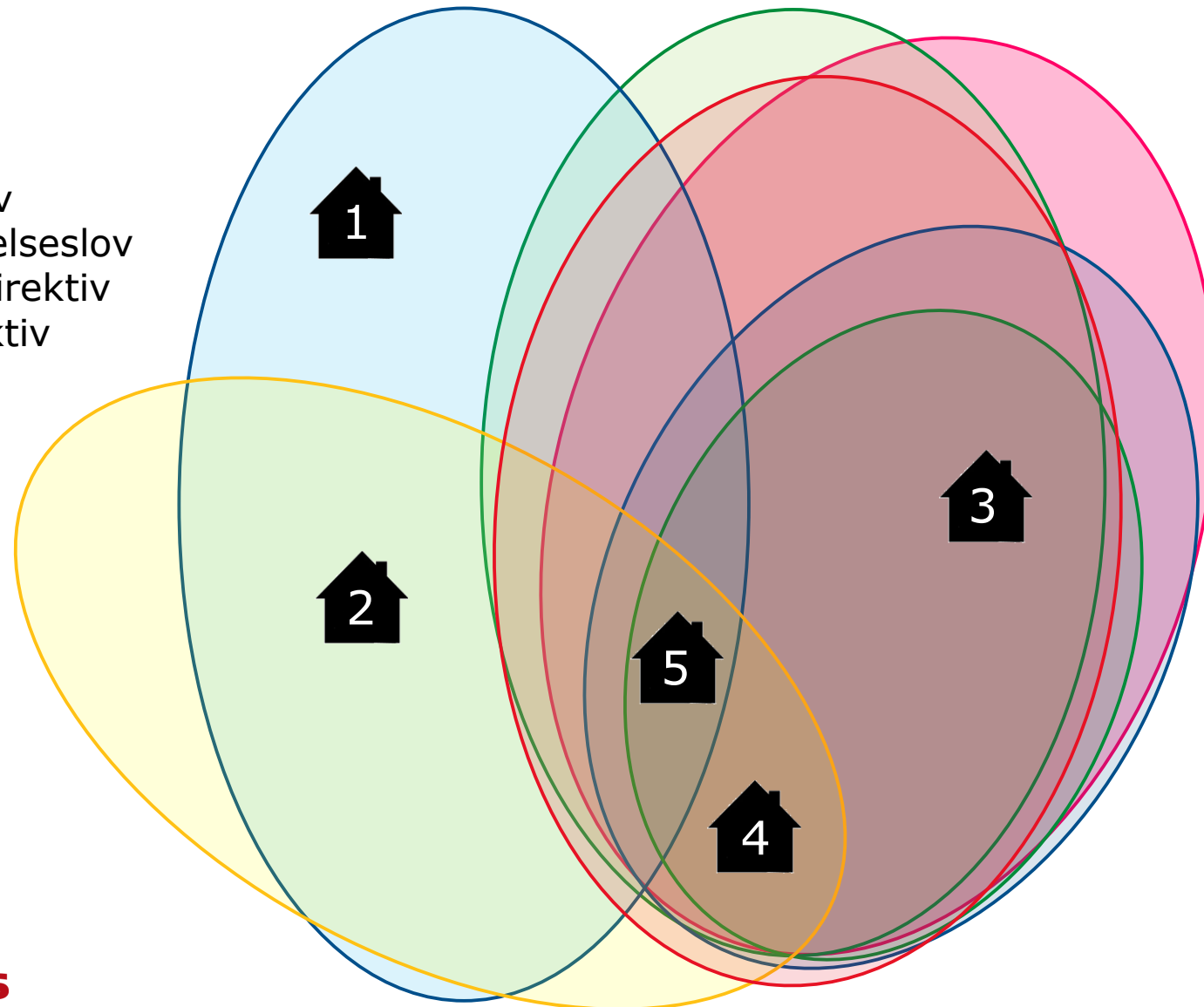
Hvis der forud for lokalplanen havde været gennemført en grundig miljøvurdering, herunder en undersøgelse af de miljømæssige forhold (konkret muligheden for nedsivning) af planen/projektplanen, kunne det efterfølgende arbejde med spildevandsplaner, udgifter til ekspropriation, myndighedsbehandling, politisk behandling og klagebehandling i forbindelse med ekspropriationen være undgået. Lokalplanen blev vedtaget i 2020 og klagesagen blev først behandlet i 2025.

En (for) hurtig behandling af en lokalplan kan resultere i en meget lang sagsbehandlingstid efterfølgende.

De mange hensyn – det umulige kompromis – men hvis miljøvurderingen er foretaget korrekt, så er det hele behandlet.

Lyseblå – Planlov
Rød – Miljøbeskyttelseslov
Lysegrøn – Naturbeskyttelseslov
Mørkeblå – Vandrammedirektiv
Mørkegrøn – Habitatsdirektiv
Pink – Miljø- og
Fødevareklagenævn
Gul – Lokal politik

Dertil kommer alle de andre emner som det brede miljøbegreb inkluderer.

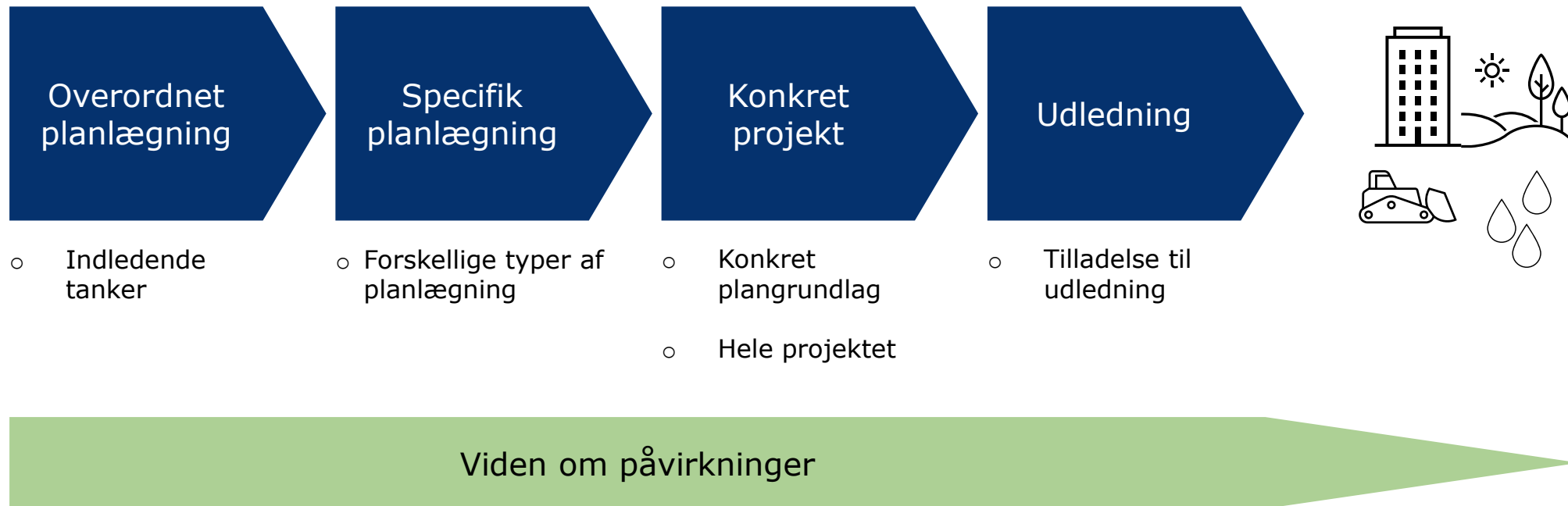

Dosmersedlen

- Alle de tilladelser og dispensationer der skal meddeles efterfølgende bliver nemmere hvis man får styr på sin dosmer seddel.
- Der er ting som i forhold til udledninger altid skal huskes eller overvejes, og gerne så tidligt som muligt for at få mest ud af miljøvurderingen.
- Gør man det, så er man i udgangspunktet på mere sikker grund i processen senere og har ofte de oplysninger som man skal bruge.
- Der er ikke noget sparet rent sagsbehandlingsmæssigt ved at udskyde vurderingen – tvært i mod.

Fra ide til udledning

Planens realisering – Det samlede projekt

Skab overblikket så tidligt som muligt

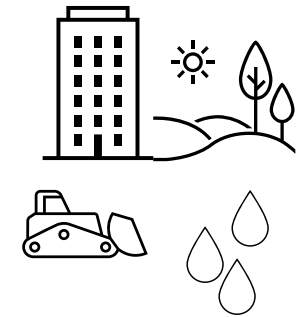
- Veje
- Byggemodning
- Byggeri (Materialer)
- Bassin
- Udledning
- Rørlagt vandløb/dræn

Summe- opgave

- Hvordan indarbejder I vandhåndtering og udledning i jeres lokalplaner?
- Stiller I krav til ansøger om redegørelse for vandhåndtering helt indledende?
- Hvordan løser I situationer hvor der først efterfølgende bliver taget stilling til afvanding og udledning?
- Bliver miljøpåvirkninger fra udledningstilladelsen indarbejdet i miljøvurderingen eller behandles den først sammen med udledningstilladelsen og screening af vandhåndtering?

Sammenhæng i vurderingerne

Få styr på hvilke påvirkninger der kan forudses, hvilke der er konkret kendskab til og hvilke der først kan afklares senere

- Udledning eller nedsivning af vand med xxx-kemi (eks. kobbertage, zink-tagrender, industri, vejsalt)
- Udledning af opvarmet vand med lavt iltindhold (fra eks. bassiner)
- Udledning af næringsstoffer (eks. Fra tidl. dyrkede arealer, spildevandsanlæg, industri)
- Hydraulisk påvirkning (befæstede arealer, bassinkapacitet)
- Anlægsarbejde i brinker (udløbsbygværker, rørudløb, erosionssikring, vejanlæg og broer)
- Flytning af vand over vandskel og reduktion/øgning af vandføring (eks. Separatkloakering)
- Flytning af vand nedstrøms (kan medføre partier med lavere vandføring i vandløb)
- Etablering af spildevandsledninger (anlægsarbejde i traceet, kan også skabe vandtransport langs ledningen)
- Sænkning af grundvand og omfangsdræn (eks. risiko for okkerudvaskning)
- O.S.V.

Ved en projektplan kan flere af disse påvirkninger være kendt allerede i planlægningsfasen, dog vil det ofte være muligt at forholde sig til eks. okkerpotentielle områder, grundvandsstand o.s.v. på tidspunktet for planvedtagelsen.

Kort intro til vandrammedirektivet

Vandrammedirektivet

Vandrammedirektivet opstiller og fastlægger rammer for planlægning og gennemførelse af tiltag og overvågning af vandmiljøet i EU's medlemsstater.

Vandrammedirektivet skal sikre minimum god tilstand i de målsatte vandforekomster.

Der skal i forbindelse med den generelle myndighedsbehandling som det klare udgangspunkt gennemføres vurderinger for **alle** kvalitetsparametre. HUSK NEDSTRØMS RECIPIENTER!

To betingelser skal være opfyldte, førend der kan træffes en afgørelse, der indebærer en direkte eller indirekte påvirkning af et overfladevandområde eller en grundvandsforekomst, hvor miljømålet ikke er opfyldt:

1. **Afgørelsen må ikke medføre en forringelse** af overfladevandområdet eller grundvandsforekomstens tilstand, og
2. **Afgørelsen må ikke hindre opfyldelse af det fastlagte miljømål**, herunder hindre opfyldelsen gennem de fastlagte foranstaltninger i indsatsprogrammet.

En "forringelse" i indsatsbekendtgørelsens forstand skal forstås i overensstemmelse med EU-domstolens praksis. Der foreligger en "forringelse" i direktivets forstand, når tilstanden for mindst et af kvalitetselementerne som omhandlet i direktivets bilag V forringes med en klasse, selv om denne forringelse ikke fører til, at hele overfladevandområdet rykker en klasse ned. Dette gælder også midlertidige forringelser.

Hvis det pågældende kvalitetselement allerede befinder sig i den laveste klasse (i Danmark = dårlig), udgør enhver forringelse af dette element imidlertid en "forringelse af tilstanden" for et overfladevandområde.

	Vandløb	Søer	Kystvande
Smådyr/bunddyr (bentiske invertebrater)	x	x	x
Fisk	x	x	
Planter (makrofytter)	x	x	
Planteplankton (Fytoplankton/klorofyl)		x	x
Anden akvatisk flora (planter + fythobenthos)		x	
Alger (fythobenthos)	x		
Miljøfarlige forurenende stoffer (MFS)	x	x	x
Rodfæstede bundplanter (fx ålegræs)			x

Vandrammedirektivet og planlægning jf. planloven

Planlovens § 13, stk. 1, nr. 5, fastlægger at der ikke kan ske vedtagelse af lokalplaner, som strider mod reglerne om indsatsprogram.

Ifølge indsatsbekendtgørelsens § 8, stk. 1, skal kommunen forebygge forringelser af tilstanden for overfladevandområder og sikre, at opfyldelsen af miljømål ikke forhindres. Disse regler skal iagttages ved vedtagelse af en lokalplan, der forudsætter udledning af overfladevand til målsatte vandområder.

De nærmere krav til en udledning – herunder udledning af overfladevand og spildevand til et vandløb – kan imidlertid ikke reguleres af en plan efter planloven, og der er generelt heller ikke krav om, at detaljerne i forhold til f.eks. udløb til vandløb eller et regnvandsbassin afklares i forbindelse med en planvedtagelse eller i forbindelse med en miljøscreening.

De nærmere krav stilles i forbindelse med den udledningstilladelse, der efterfølgende vil skulle gives efter miljøbeskyttelsesloven.

Det giver dog stadig rigtig god mening at forholde sig til om det overhovedet vil være muligt at stille krav i de efterfølgende tilladelser der muliggør en udnyttelse af planen

Fokus på planens indhold – noget kan udskydes – andet kan ikke

PKN 24/07837 24. marts 2025 - Rosenkildevej

”Det fremgår videre af lokalplanens redegørelse (s. 21), at planområdet på grund af **jordbundsforholdene ikke er egnet til nedsivning**. Videre fremgår, at en del af planområdet er omfattet den eksisterende spildevandsplan og er udlagt til separatkloakering, mens den resterende del af området er udlagt til separatkloakering i forslaget til den nye spildevandsplan. **Regn- og overfladevand skal håndteres og tilbageholdes inden for lokalplanområdet med egen LAR-løsning, som sikrer en regnvandsafstrømning på 2 l/s/ha** til forsyningens regnvandssystem i overensstemmelse med spildevandsplanen. Videre fremgår det (s. 29), at **regnvandet efter forsinkelse vil blive rensat i bassiner i forsyningens regnvandssystem inden udledning til recipient**.

Det fremgår i den forbindelse af lokalplanens § 6.4, at der **inden for lokalplanens område skal etableres anlæg til forsinkelse af regn- og overfladevand inden udledning til regnvandsledning**.

Regnvandshåndtering er desuden reguleret i lokalplanens §§ 9.12-9.14. Det fremgår af § 9.12, at **der må etableres regnvandsbassin, grøfter eller lignende til håndtering af regnvand inden for arealet udlagt til fælles friareal**, jf. lokalplanens kortbilag 2, samt at **tag- og overfladevand skal forsinkes i de fælles friarealer inden udledning til separat regnvandsledning**. Det fremgår af lokalplanens § 9.13, at regnvandsbassinet må etableres i en dybde, der er nødvendig for håndtering af områdets hverdagsregn. **I forhold til skybrudsvand og overfladevand i øvrigt fremgår det af lokalplanens § 9.14, at overfladevand skal håndteres inden for lokalplanområdet via terrænregulering, dybdelinjer, grøfter, rør eller lignende og ledes til friarealet.**”

.-

”Det fremgår af **miljøvurderingslovens bilag 3, jf. § 10, at der i en miljøscreening** bl.a. skal tages hensyn til miljøproblemer af relevans for en plan samt **overskridelse af miljøkvalitetsnormer eller -grænseværdier**.

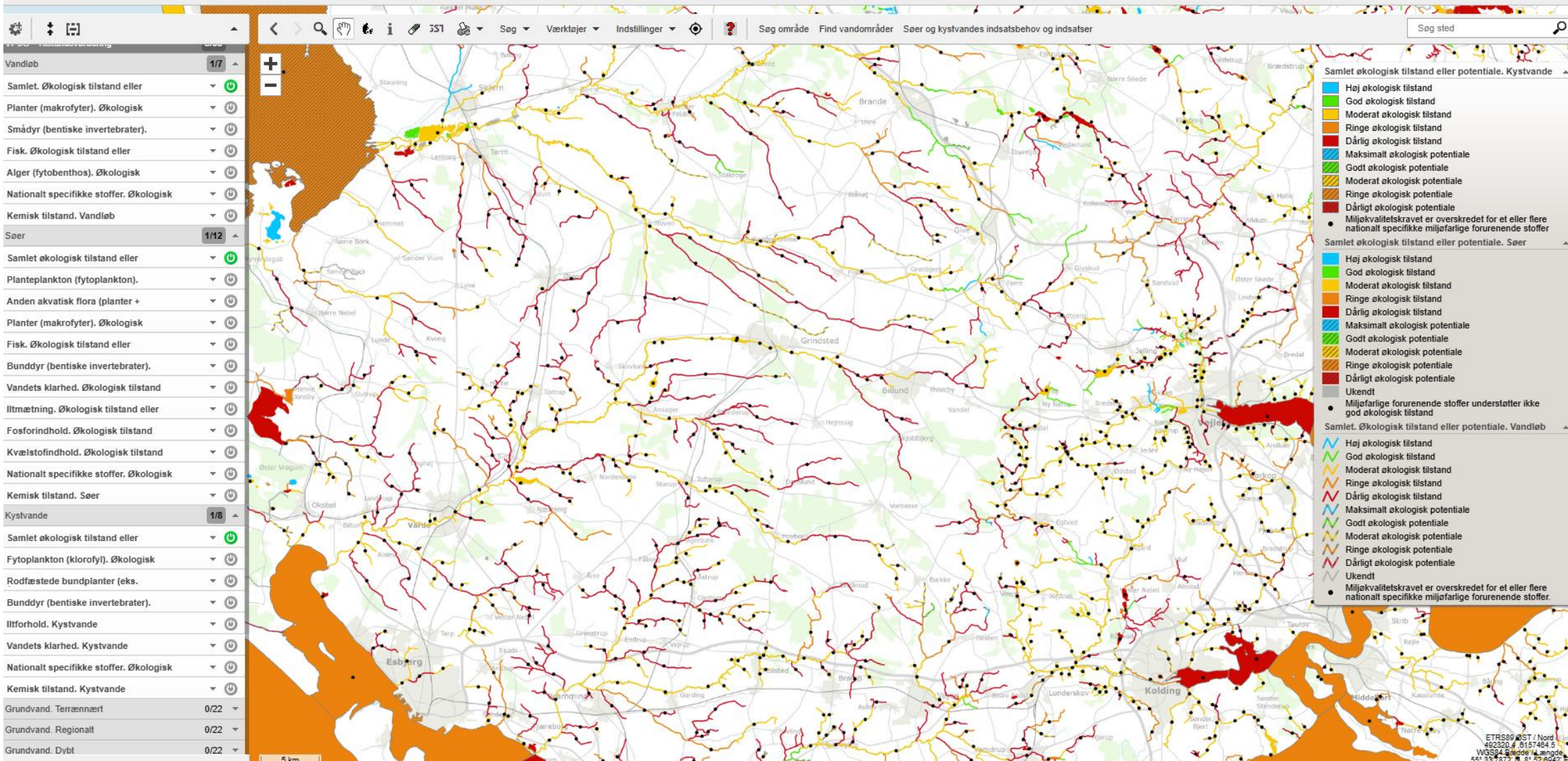
Hertil kommer, at det efter omstændighederne **kan udløse miljøvurderingspligt**, såfremt realisering af en lokalplan forudsætter udledning af større mængder overfladevand eller lignende til vandforekomster i nærheden, som er **målsat i henhold til vandrammedirektivet**.

De nærmere detailkrav til en udledning – herunder udledning af overfladevand med dertilhørende hydraulisk belastning og påvirkninger på temperatur og iltniveau – **kan ikke reguleres af en plan efter planloven**, og der er **generelt heller ikke krav om, at detaljerne i forhold til f.eks. udløb til vandløb eller et regnvandsbassin afklares i forbindelse med en planvedtagelse** eller i forbindelse med en miljøscreening. **De nærmere detailkrav stilles i forbindelse med den udledningstilladelse**, der efterfølgende vil skulle gives efter miljøbeskyttelsesloven.

Det kan dog alligevel være relevant at vurdere de sandsynlige miljømæssige konsekvenser af udledningen af overfladevand i forbindelse med en miljøscreening, hvis der er tale om en plan, som forventes at have en særlig betydning i forhold til overfladevand, og/eller hvis der er tilstrækkelige oplysninger i forbindelse med plansagen til, at det er muligt at foretage en vurdering.”

.-

Planklagenævnet finder desuden, at **kommunen ikke i den konkrete sag har været forpligtet til at foretage en vurdering af, hvorvidt udledning af vand fra forsyningens regnvandssystem til vandløb vil medføre en forringelse af tilstanden eller hindre fremtidig målopfyldelse i recipienten**. Nævnet lægger herved vægt på, at udledning af vand fra planområdet til den valgte recipient vil være reguleret af forsyningens udledningstilladelse. **Det bemærkes i den forbindelse, at det fremgår af sagens oplysninger, at kommunen ikke har truffet en endelig beslutning om valg af recipient for lokalplanområdets regnvand.**

Ændringer i udledning i forbindelse med etablering af renseanlæg

PKN NMK-41-00328 30. november 2017

3.3.2. Planklagenævnets vurdering i forhold til vandplan 2009-2015

Fordelingen af udledningen via henholdsvis Pøle Å og Havelse Å er ikke reguleret af lokalplanen eller kommuneplantillægget.

Planklagenævnet finder, at der **i almindelighed ikke skal tages stilling til fremtidige udledninger**. Planklagenævnet finder imidlertid **som følge af karakteren af den anvendelse, som arealet udlægges til, sammenholdt med den parallelle behandling af de konkrete løsninger for håndtering af udledningen**, jf. afsnit 3.2.2. ovenfor, at planerne ikke må stride mod vandplan 2009-2015, Ise Fjord og Roskilde Fjord, jf. planlovens § 11, stk. 4, nr. 3, og § 13, stk. 1, nr. 4.

Arresø var i Vandplan 2010-2015, der var gældende på vedtagelsestidspunktet, målsat til godt økologisk potentiale, mens søens økologiske tilstand blev vurderet som **dårlig** pga. høje koncentrationer af klorofyl a.

Planklagenævnet finder, at **beslutningen om at ændre spildevandsstrømmen** i forbindelse med vedtagelse af **lokalplanen og kommuneplantillægget** betyder, at **udledningen af næringsstoffer** til Pøle Å og dermed til Arresø **stiger**, jf. afsnit 3.2.3. Koncentrationen af klorofyl a afhænger bl.a. af tilledningen af næringsstoffer, herunder fosfor, og udledningen vil derfor **resultere i øget klorofylkoncentration**.

Arresø befinder sig i **laveste tilstandsklasse, og enhver yderligere påvirkning er derfor uforenelig med vandrammedirektivet**, jf. Weserdommen. Planklagenævnet finder derfor, at lokalplan og kommuneplantillæg hermed er i strid med vandplan 2010-2015.

Screeningsafgørelse, boligområde i Busemarke

MFKN 24/05482, 24/08312, 31. marts 2025

Ikke altid at kvalitetselementer tages op?

Derudover må der ikke terrænreguleres inden for lokalplanområdet.

Regnvandstilbageholdelse i form af forsinkelsesbassiner må have en maksimal hældning på 1:5 og grøfter må have en maksimal hældning på 1:2. Forsinkelsesbassiner skal udformes med organiske former, som falder naturligt ind i landskabet.

Lokalplanredegørelsens indhold om terrænregulering fremgår ligeledes af lokalplanens §§ 9.6 og 9.7.

Kommunen har endvidere i sine bemærkninger til klagesagen anført, **at der ikke er kloakker på [Vej1], men sandfang i form af vandafvandringsbrønde**. Overfladevandet fra planområdet **vil derfor ikke løbe ned i kloakken**. I forlængelse heraf har kommunen bemærket, at regn- og overfladevand nord for [Vej1] **som følge af terrænet naturligt vil falde ned over vejen, og at lokalplanen ingen indflydelse har på dette**. Videre har kommunen bemærket, **at der i lokalplanen er flere løsninger i forhold til regnvandshåndtering**, og at anlægsarbejdet skal tage højde for ændrede klimaforhold, herunder særligt i forhold til stigende nedbørsmængder.

Planklagenævnet finder på baggrund af ovennævnte, at **kommunen har foretaget den fornødne vurdering i forhold til overfladevand i forbindelse med miljøscreeningen**. Klagen eller sagens oplysninger giver desuden ikke nævnet grundlag for at tilsidesætte kommunens vurdering af, at dette forhold ikke udløser en miljøvurderingspligt.

Planklagenævnet kan således ikke give medhold i klagepunktet.

[Afgørelse | Planklagenævnet](#)

Hydraulisk kapacitet og nedstrømsliggende recipienter

19/06267 15. april 2021 MFKN (Biogasanlæg)

Miljø- og Fødevareklagenævnet konstaterer, at **XX Kommune** i den påklagede afgørelse **har lagt til grund, at den naturlige afstrømning til vandløbet er 1 l/s pr. reduceret ha**, og at **den tilladte udledningshastighed må være 5 l/s**, såfremt der indgås en medbenyttelsesaftale med berørte lodsejere. **Det fremgår imidlertid ikke, på hvilket grundlag kommunen har vurderet disse forhold. XX Kommune har således ikke i den påklagede afgørelse foretaget en konkret vurdering af den naturlige afstrømning til vandløbet og vandløbets hydrauliske kapacitet, herunder om vandløbets hydrauliske kapacitet giver mulighed for en forøget belastning.**

Det er herefter nævnets vurdering, at godkendelsen af udledningen forudsætter, at der foretages en konkret vurdering af den naturlige afstrømning til vandløbet og vandløbets hydrauliske kapacitet, herunder om vandløbets hydrauliske kapacitet giver mulighed for en forøget belastning. Idet kommunen ikke har foretaget denne vurdering, finder nævnet, at den meddelte udledningstilladelse lider af en væsentlig retlig mangel.

Der er ikke i sagen oplysninger om udledningens punkt til Kværsløkkebæk. Miljø- og Fødevareklagenævnet kan dog konstatere, at **Kværsløkkebæk ikke er et målsat vandløb på projektstrækningen** i henhold til Vandområdeplanerne 2015-2021. Nævnet kan endvidere konstatere, at **Kværsløkkebæk er målsat ca. 2,3 vandløbskilometer nedstrøms** for projektområdet med målsætning om god økologisk og god kemisk tilstand. Nævnet kan endvidere konstatere, at Kværsløkkebæk **ikke opfylder sin målsætning om god økologisk tilstand.**

Miljø- og Fødevareklagenævnet bemærker på den baggrund, at kommunen ved den fornyede behandling skal iagttage § 8 i bekendtgørelse nr. 449 af 11. april 2019 om indsatsprogrammer for vandområdedistrikter med henblik på at forebygge forringelse af tilstanden for overfladevandområder og sikre, at opfyldelse af de miljømål, der er fastlagt i bekendtgørelse om miljømål for overfladevandområder og grundvandsforekomster, ikke forhindres.

Planklagenævnet Orienterer nr. 45 – Planlovens regler om indsatsprogrammer

Indhold

[1. Indledning. 1](#)

[2. Generelt om planlovens regler om indsatsprogrammer 1](#)

[3. De konkrete afgørelser 2](#)

[A. Sag om boligområde – manglende vurdering af lokalplans overensstemmelse med regler om indsatsprogram – forkert oplysning vedrørende vandløbs tilstand. 3](#)

[B. Sag om centerområde – manglende vurdering af lokalplanens overensstemmelse med regler om indsatsprogram.. 4](#)

[C. Sag om boligområde – tilstrækkelig vurdering af lokalplanens overensstemmelse med regler om indsatsprogram.. 6](#)

1. Indledning

Planklagenævnet har i løbet af 2023 og 2024 truffet afgørelse i en række klagesager vedrørende kravet om, at en lokalplan ikke må stride mod regler om indsatsprogram udstedt med hjemmel i lov om vandplanlægning, jf. planlovens § 13, stk. 1, nr. 5.

I denne PKNO gennemgås nogle af disse afgørelser samt de generelle regler om indsatsprogrammer.

Publiceringsdato:

30. januar 2025.

Emner:

[Planloven, retlig \(efter...](#)

Huskeliste:

📖 Tilføj til huskeliste

Highlight:

🔍 Vis/skjul highlight

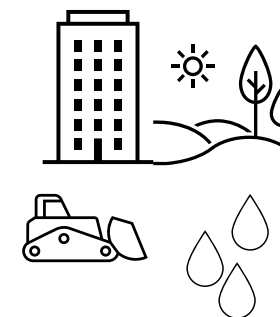
Print:

🖨 Udskriv

Summe- opgave

- Hvordan sikrer I at der tidligst muligt er beskrevet løsninger der kan realiseres i forhold til målsatte vandforekomster?
- Hvornår i processen ville I normalt arbejde med emner som f.eks. kvalitetselementer eller forekomster af f.eks. Bilag IV-arter eller habitatnatur?

NATURA 2000 og Bilag IV

Kort intro til Natura 2000 (habitat- og fuglebeskyttelsesdirektiver).

Habitatdirektivet (Natura 2000)

Natura 2000 er et netværk af områder, som rummer naturtyper og arter, som er værdifulde, sjældne eller truede i EU.

Netværket består af **habitatområder** og **fuglebeskyttelsesområder**, som det enkelte EU-land har udpeget som led i implementeringen af habitat- og fuglebeskyttelsesdirektiverne. Lovgivningen har været gældende siden starten af halvfemserne.

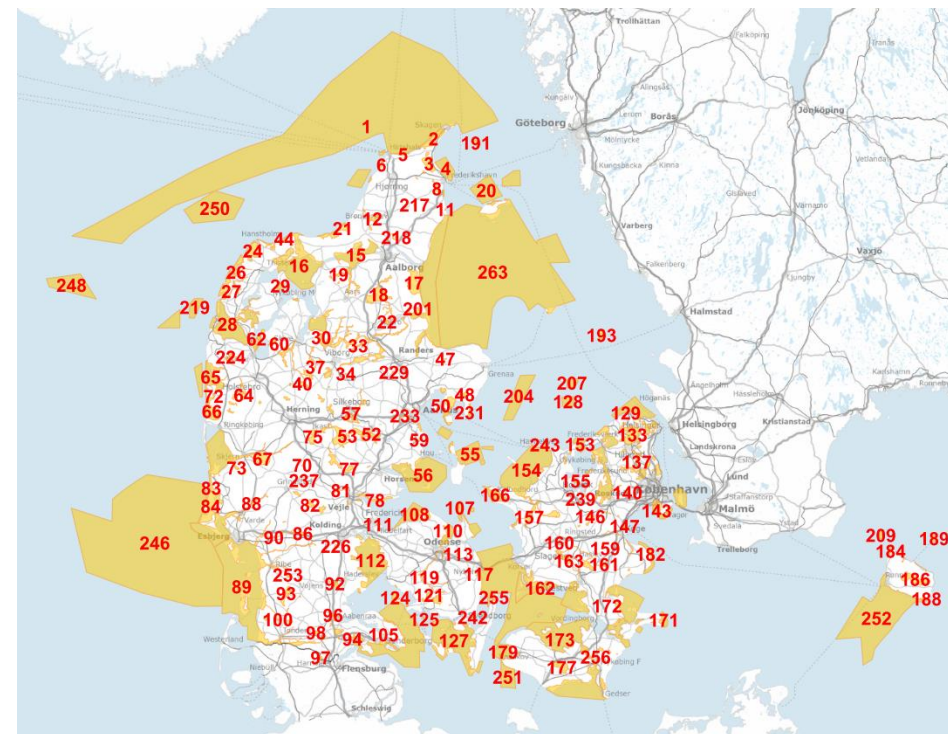
Påvirkningen skal vurderes ud fra, om gunstig bevaringsstatus kan opretholdes, eller der ikke kan opnås gunstig bevaringsstatus mv. **Forsigtighedsprincippet** finder anvendelse.

Vurderingen skal som udgangspunkt gennemføres for alle arter og naturtyper på udpegningsgrundlaget for de relevante habitatområder

HUSK OGSÅ OMRÅDER OP OG NEDSTRØMS UDLEDNINGSPUNKT

Myndigheden kan kun meddeles tilladelse, når det udenfor rimelig videnskabelig tvivl kan fastslås, at aktiviteten ikke har skadelige virkninger for den beskyttede lokalitets integritet.

Væsentlighedsvurdering → Konsekvensvurdering → MR/MKR

Eksempler på relevante vandlevende bilag II arter

- Stor vandsalamander (Eks. ved udledning til mindre søer eller eksisterende regnvandsbassiner, kemi og næringsstoffer)
- Bæklampret, flodlampret, havlampret (eks. kemi i sediment og vandfase, fysisk påvirkning)
- Laks, snæbel (eks. kemi, temperatur ændringer, Iltindhold, fysisk påvirkning)
- Odder (eks. påvirkning på fødegrundlag eks. Okker, fysisk påvirkning, begrænsning af odders færdsel)
- Flodperlemusling (eks. kemi, fysisk påvirkning, hydrologi)
- Marsvin (eks. kemi, støj ved anlægsarbejde)
- Grøn Kølleguldsmed (fysisk påvirkning i vandløbsbund)
- Pigsmerling og Dyndsmerling (eks. kemi i sediment og vandfase, fysisk påvirkning)

Odder foto: Casper Katborg

Projektændringer blev glemt i vurderingen

PKN NMK-41-00328 30. november 2017

"Habitatdirektivets art. 6, stk. 3 [\[16\]](#) fastsætter:

Alle planer eller projekter, der ikke er direkte forbundet med eller nødvendige for lokalitetens forvaltning, men som i sig selv eller i forbindelse med andre planer og projekter kan påvirke en sådan lokalitet væsentligt, vurderes med hensyn til deres virkninger på lokaliteten under hensyn til bevaringsmålsætningerne for denne. På baggrund af konklusionerne af vurderingen af virkningerne på lokaliteten, og med forbehold af stk. 4, giver de kompetente nationale myndigheder først deres tilslutning til en plan eller et projekt, når de har sikret sig, at den/det ikke skader lokalitetens integritet, og når de –hvis det anses for nødvendigt – har hørt offentligheden.

Hvis et planforslag, der ikke er direkte forbundet med eller nødvendigt for et Natura 2000-områdes forvaltning, men som i sig selv eller i forbindelse med andre planer og projekter kan påvirke et Natura 2000-område væsentligt, skal der i redegørelsesdelen af planen indgå en vurdering af forslagets virkninger på området under hensyn til områdets bevaringsmålsætninger, jf. bekendtgørelsens § 6, stk. 1.

Det forudsættes således i bestemmelsen, at der først skal foretages en vurdering af, om planen kan påvirke et habitatområde væsentligt (væsentlighedsvurdering). Hvis dette er tilfældet, skal der foretages en vurdering af virkningen på området (konsekvensvurdering), og denne vurdering skal indgå i planens redegørelse.

Der ligger altså allerede på planforslagsstadiet en forpligtelse til at varetage Natura 2000-reglerne. Herunder skal en eventuel konsekvensvurdering foretages i forbindelse med planlægningsprocessen."

- **Planforslaget blev sendt i høring. Efter høring af planforslagene blev det vurderet, at udledningen til Havelse Å bl.a. kunne medføre problemer i relation til vandstand og afvandingsdybde i Havelse Å. Som følge heraf blev det i forbindelse med den endelige vedtagelse af planerne besluttet at ændre fordelingen. Denne ændring blev ikke indarbejdet i MR/MKR, Konsekvenserne af ændringen i spildevandsudledningen er således ikke vurderet efter habitatreglerne i forbindelse med vedtagelse af planerne.**

"Forsigtighedsprincippet kræver, at den kompetente myndighed skal have vished for, at planerne ikke kan skade Natura 2000-området, før planerne kan vedtages. Det vil sige, at planerne først må vedtages, når det ud fra et videnskabeligt synspunkt uden rimelig tvivl kan fastslås, at planerne ikke skader Natura 2000-området (**omvendt bevisbyrde**).

Planklagenævnet finder ikke, at dette er tilfældet i nærværende sag, da **væsentligheds- og konsekvensvurderingen ikke er foretaget ud fra de faktuelle forhold, som lå til grund for planvedtagelsen.** Det kan ikke udelukkes, at ændringen kan have betydning for Natura 2000-område nr. 134, bl.a. fordi den dårlige vandkvalitet reducerer fødegrundlaget og vurderes at være en trussel mod rørdrum, stor skallesluger og fiskeørn, som er en del af udpegningsgrundlaget for F106.

Det forhold, at udlederkravene efterfølgende er blevet skærpet i udledningstilladelsen i forhold til de forudsætninger, som indgik i vurderingen efter habitatreglerne, ændrer ikke på, at der ikke på tidspunktet for vedtagelsen af planerne forelå en tilstrækkelig vurdering efter habitatreglerne.

Planklagenævnet finder på denne baggrund, at Hillerød Kommunes vurdering efter habitatreglerne **ikke er tilstrækkelig** til at afklare, om planen kan have væsentlig betydning for bl.a. Natura 2000-områderne nr. 133 og nr. 134, eller – hvis dette er tilfældet – til at vurdere, om der er vished for, at aktiviteten ikke har skadelige virkninger på disse områders integritet."

Bilag IV-arter

Habitatdirektivet omfatter også beskyttelsen af bilag IV arter – herunder:

- beskyttelsen mod at ødelægge eller beskadige deres yngle og rasteområder, samt
- forbuddet mod at slå dyrene ihjel eller forstyrre dem når de yngler og overvintrer.

Der skal laves vurdering for hver art der kan findes i området.

- Kan der være en påvirkning på områdets økologiske funktionalitet for den enkelte art
- Kan det medføre forsætlige forstyrrelse eller drab på individer af den enkelte art

Det kan være nødvendigt at foretage undersøgelser forud for vurderingen – også på planniveau.

Bæverbo foto: Casper Katborg

Bilag IV – Lokalplaner

MFKN (22/17345)

”Hensynet til beskyttede arter bør inddrages så tidligt som muligt i beslutningsprocessen, hvor der ansøges om **en tilladelse** eller lign. eller udarbejdes **en plan**. Derved vil der i god tid kunne tilvejebringes de nødvendige oplysninger, **så evt. konflikter mellem artsbeskyttelsen og en plan kan afværges**. Der kan være situationer, hvor den meget konkrete håndtering af bilag IV-arterne kan være vanskelig at vurdere i f.eks. en overordnet planlægning, der skal følges op af efterfølgende konkret sagsbehandling eller detailplanlægning. Kravet om at vurdere påvirkningen af bilag IV-arter gælder også for disse typer af sager, men det kan være nødvendigt at udskyde den endelige stillingtagen. **En helt afgørende forudsætning for at kunne udskyde endelig stillingtagen i disse sager er, at det ikke i selve planlægningsfasen er muligt at vurdere de helt konkrete påvirkningsfaktorer.** Det kan f.eks. være tilfældet, hvor der kan gå lang tid mellem plan og realisering, og at de konkrete forhold kan have ændret sig på tilladelsestidspunktet i forhold til planlægningstidspunktet.

Kendes karakteren og placeringen af et påtænkt anlæg, vil kommunen ofte ikke have grundlag for at udsætte den nærmere vurdering af påvirkningen af de mulige bilag IV-arter.”

Dette gør sig også gældende for kommuneplaner og tillæg – eks.

Eksempler på relevante vandlevende bilag IV arter

- Odder ((eks. påvirkning på fødegrundlag eks. Okker, fysisk påvirkning, begrænsning af odders færdsel)
- Bæver (fysisk anlæg)
- Padderne (Eks. ved udledning til mindre søer eller eksisterende regnvandsbassiner, kemi og næringsstoffer)
- Tykskallet malermusling (eks. kemi, fysisk påvirkning, hydrologi)
- Snæbel (eks. kemi, temperatur ændringer, Iltindhold, fysisk påvirkning)
- Grøn Kølleguldsmed (fysisk påvirkning i vandløbsbund)
- Grøn Mosaikguldsmed (kemi, oprensning af krebseklo, næringsstof)

Stor Vandsalamander foto: Mikkel Stener Møller

Grøn Kølleguldsmed foto: Casper Katborg

OUH – Regnvandsbassiner kan være levested

MFKN 21/09761 5. juli 2024

”Miljø- og Fødevareklagenævnet ophæver Odense Kommunes afgørelse af 15. juni 2021 om tilladelse til udledning af rensset spildevand fra Nyt Odense Universitetshospital og Psykiatrisk afdeling Odense til Killerup Rende via hospitalets regnvandssystem, og hjemviser sagen til fornyet behandling. Miljø- og Fødevareklagenævnet konstaterer, at der er registreret bilag IV-arterne spidssnudet frø, springfrø og stor vandsalamander i området nær regnvandsbassinerne ved Nyt OUH.”

”Miljø- og Fødevareklagenævnet finder, at Odense Kommune i forbindelse med behandlingen af ansøgningen om tilladelse til udledning af rensset spildevand ikke har foretaget de nødvendige undersøgelser og vurderinger af, om projektet kan beskadige eller ødelægge yngle- eller rasteområder for eventuelle bilag IV-arter.”

”Miljø- og Fødevareklagenævnet har herved lagt vægt på, at det af Odense Kommune anførte vedrørende bilag IV-arter **primært har karakter af konklusioner, og at der ikke er anført eller redegjort for de nødvendige vurderinger.**

Miljø- og Fødevareklagenævnet har desuden lagt vægt på, at der hverken i den påklagede afgørelse eller miljøkonsekvensrapporten ses at være **foretaget en nærmere vurdering af, om regnvandsbassinerne kan være potentielle levesteder** for stor vandsalamander, springfrø eller spidssnudet frø. I den forbindelse bemærker nævnet, at det i **Naturstyrelsens VVM-redegørelse fra 2014** er anført, at det nye vandelement ved Nyt OUH vil være en ny mulig ynglelokalitet for padder, herunder vandsalamandere og frøer, samt at etableringen af bassinerne på lang sigt vil være til gavn for bestanden af stor vandsalamander. Det er desuden anført, at byggeriets passage af Killerup Rende vil blive udformet som en paddepassage, så salamandere kan vandre mellem vandelementets forskellige søer.

Miljø- og Fødevareklagenævnet har således vurderet, at **der er sådanne oplysninger, der taler for, at regnvandsbassinerne kan være yngleområder** for stor vandsalamander, springfrø og spidssnudet frø, at Odense Kommune **burde have redegjort nærmere for, hvorvidt regnvandsbassinerne på nuværende tidspunkt er et yngleområde for bilag IV-arter, og hvorfor projektet efter kommunens vurdering ikke vil påvirke disse arter på en sådan måde, at den økologiske funktionalitet nedsættes.**

Miljø- og Fødevareklagenævnet finder på denne baggrund, at **Odense Kommune har tilsidesat forpligtelsen i habitatbekendtgørelsens § 10, idet kommunen ikke i tilstrækkelig grad har undersøgt og vurderet tilladelsens mulige påvirkning** af yngle- og rasteområder for bilag IV-arter. Kommunens afgørelse af 15. juni 2021 lider dermed af en retlig mangel, hvorfor nævnet ophæver kommunes afgørelse, og hjemviser sagen til fornyet behandling.

Ved den fornyede behandling af sagen skal Odense Kommune **foretage de supplerende undersøgelser, som er nødvendige for at vurdere, om projektet vil kunne beskadige yngle- og rasteområder** for stor vandsalamander, spidssnudet frø og springfrø.

Såfremt tilstedeværelsen af yngle- eller rasteområder for stor vandsalamander, spidssnudet frø og springfrø **ikke med en høj grad af sikkerhed kan udelukkes**, skal Odense Kommune **foretage en konkret vurdering** af, hvorvidt områdernes økologiske funktionalitet umiddelbart vil lide skade, og om skaden vil kunne afværges og i givet fald med hvilke foranstaltninger.

Miljø- og Fødevareklagenævnet bemærker, at **spildevandet, der afledes til regnvandsbassinerne, bl.a. indeholder tungmetaller, der kan have en toksisk virkning på fauna og flora.** Endvidere forøges mængden af tilledt vand og næringsstoffer til regnvandsbassinerne. Ved den fornyede behandling af sagen bør Odense Kommune ved vurderingen af, om områdernes funktionalitet vil lide skade, **inddrage påvirkningen som følge af udledningen af tungmetaller, næringsstoffer og øget vandmængde.**

Hvis en eventuel skade på den økologiske funktionalitet ikke med en høj grad af sikkerhed kan udelukkes eller afværges, **kan projektet kun tillades efter fravigelsesbestemmelsen i habitatbekendtgørelsens § 11.”**

Afværgeforanstaltninger = MR/MKR

MFKN 24/03907 12. marts 2025

Miljø- og Fødevareklagenævnet finder, at **det konkrete projekt forudsætter fastsættelse af afværgeforanstaltninger** af hensyn til bilag IV-arten spidssnudet frø, og projektet således er omfattet af krav om miljøvurdering og § 25-tilladelse.

Miljø- og Fødevareklagenævnet har lagt vægt på, at det fremgår af Egedal Kommunes afgørelse, at **et mindre område af kildepladsen er arealer, som udgør et yngle- og rasteområde for spidssnudet frø, og at kommunen i sin vurdering af, at den økologiske funktionalitet kan opretholdes, bl.a. har lagt vægt på, at området skal tømmes for spidssnudet frø inden anlægsarbejdet ved at sikre åbenstående gravegruber og oprette erstatningsbiotop.**

Miljø- og Fødevareklagenævnet har desuden lagt vægt på, at **der i tilfælde, hvor afværgeforanstaltninger** for at sikre den økologiske funktionalitet for yngle- og rasteområder for bilag IV-arter **er påkrævede, skal fastsættes klare vilkår** herom, og at afværgeforanstaltninger kun kan anvendes i situationer, hvor der er en tilladelses- eller planlægningsordning med formelle procedurer, ligesom effektiviteten af foranstaltningerne skal overvåges. **En screeningsafgørelse er ikke en tilladelse, og der kan derfor ikke stilles vilkår til projektet heri. Stilles der vilkår i en screeningsafgørelse, forskydes grænsen for, hvornår det konkrete projekt kan have en væsentlig indvirkning på miljøet. Viser der sig et behov for at stille vilkår i den konkrete screeningsafgørelse med henblik på at holde det konkrete projekt under grænsen for væsentlig indvirkning på miljøet, vil der i stedet skulle træffes afgørelse om miljøvurderingspligt.** Efter nævnets opfattelse er det en forudsætning for at fastsætte vilkår efter miljøvurderingsloven, at det sker på baggrund af en miljøkonsekvensrapport udarbejdet efter lovens § 20. Nævnet bemærker, at nævnet ikke hermed har taget stilling til de opstillede afværgeforanstaltninger, men alene forholdt sig til, om det er tilstrækkeligt at screene projektet, når afværgeforanstaltninger for bilag IV-arter, som beskrevet i sagen, er nødvendige.

N2000 og Bilag IV

Hvad hvis der ikke skal ske mere og vi ikke har en plan eller et projekt?

Standsningspåbud

Styrelsen for Grøn
Arealomlægning og Vandmiljø

[Redacted]
[Redacted]

8960 Randers SØ

Kopi sendt til Randers Kommune

Arter og Natur

J.nr. 2024 - [Redacted]

Den 21. marts 2025

Påbud om at indstille al maskinel aktivitet

Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø (SGAV) har den 18. december 2024 modtaget en henvendelse fra Randers Kommune om, at en borger har observeret stor vandsalamander i et skel på [Redacted]. Kommunen oplyser videre, at de også blev orienteret om, at læhegnet var ved at blive fældet.

Stor vandsalamander er omfattet af habitatdirektivets¹ bilag IV, og er derfor omfattet af en streng beskyttelse.

Efter blandt andet naturbeskyttelseslovens² § 29 a, stk. 2, må yngle- eller rasteområder for bilag IV-arter ikke beskadiges eller ødelægges. Overtrædelse af denne bestemmelse er strafbar efter naturbeskyttelseslovens § 89, stk. 1, nr. 1.

Bilag IV-arter er desuden omfattet af en individbeskyttelse, herunder er der forbud mod forsætligt drab, if. artsfredningsbekendtgørelsens³ § 10, stk. 1, nr. 1.

Opsamling

Hvad er så den gode process?

- **Forventningsafstemning, også politisk**

Det er en kompliceret regulering, og der er et højt niveau af miljøbeskyttelse. Der er mange hensyn at varetage (Myndighed, planlægger, bygherre, offentlighed/politik)

- **Skab et overblik**

Også over omfanget af den samlede påvirkning af overfladevandområdet eller grundvandforekomsten fra øvrige kilder, herunder fra godkendte, endnu ikke gennemførte projekter og aktiviteter, tages i betragtning

- **Husk nu og skriv det I kan**

Overensstemmelse med regler om indsatsprogram skal omtales og der skal vurderes så langt som man kan ud fra særlige kendetegn og muligheden for oplysning.

- **Få styr på påvirkningen og hvad der kan gøres konkret**

Hvad kan det betyde for processen og for den tekniske løsning. Det er ikke altid at BAT er nok og hvad så hvis det ikke er tænkt ind i planlægningen (Sikre råderum til en mere generisk renseløsning så kan få plads til den der vælges i projektet)

Tidspunkter – sikring af tilstrækkeligt oplyst grundlag

Det er vigtigt at have opmærksomhed på manglende oplysninger tidligt i processen – manglende undersøgelser kan medføre store forsinkelser før planen kan vedtages eller udledningstilladelsen kan meddeles.

Eksempelvis:

- Vandløbsundersøgelser
- DVFI – (feb-april) DPVI – (juli-sep) DFFVa/DFFVø (august-oktober) fytobenthos ((april)maj)
- Kemi – ikke noget fast

Terrestrisk natur

- §3 som udgangspunkt hvor det giver mening (sommerhalvåret)
- NOVANA planter/naturtyper – typisk sommerhalvåret

Bilag IV og Bilag II

- Padderne – 1. juni-24.juni (dog oftest udvidet til også omfatte yngleperioden fra april)
- Odder (marts-april og november)
- Bæklampret (juni-oktober), Havlampret (marts-juli) og Flodlampret (marts-maj)
- Bæver (januar-marts)

Manglende undersøgelser kan medføre at planer og tilladelser ophæves og hjemsendes ved påklage.

Dosmersedlen kan være god fra start til slut

- Det er vigtigt at man tidligt tænker sig rigtigt godt om
- Forsøg at få overblikket over hvor man kan ende
 - Dosmerseddel
 - Punkter under hvert trin som en opmærksomhed
- Konklusionen kan være at man ikke skal vedtage planen eller give tilladelse til projektet, som minimum at det ser betydeligt anderledes ud end da man startede.
- Træls og ærgerligt at spilde sin tid og skulle genbesøge løsninger / vurderinger.
- Gode vurderinger i miljøvurderingen kan copy-pastes ind i efterfølgende tilladelser/dispensationer – Dette sikrer enslydende vurderinger.

Diskussion og spørgsmål

Bright ideas.
Sustainable change.